

Т. З. Гарасимів
заступник директора ІНПП –
декан повної вищої освіти
д-р юрид. наук, проф.,
професор кафедри теорії та філософії права
Н. В. Мартинюк
помічник судді
Франківського суду м. Львова

ІНДИВІДУАЛЬНЕ В СОЦІАЛІЗАЦІЇ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

© *Гарасимів Т. З., Марисюк Н. В., 2016*

Осмилено філософську категорію “індивідуальність”, її сутність і дефініції, з’ясовано місце та визначено роль індивідуального у філософсько-правовому контексті, подано основні характеристики індивідуального. На основі значної джерельної бази висвітлено основні методологічні підходи до означеної проблеми.

Ключові слова: особистість, індивідуальне, соціалізація, ресоціалізація, свідомість, суспільство, адаптація, вік, процес.

Т. З. Гарасимів, Н. В. Мартинюк

ИНДИВИДУАЛЬНОЕ В СОЦИАЛИЗАЦИИ: ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОМ ИЗМЕРЕНИИ

Рассмотрены философская категория “индивидуальность”, ее сущность и дефиниции, выяснено место и определена роль индивидуального в философско-правовом контексте, представлены основные характеристики индивидуального. На основе значительного источниковой базы отражены основные методологические подходы к данной проблеме.

Ключевые слова: личность, индивидуальное, социализация, ресоциализация, сознание, общество, адаптация, возраст, процесс.

T. Z. Gasrasymiv, N. V. Martunyk

INDIVIDUALLY SOCIALIZATION: PHILOSOPHICAL AND LEGAL DIMENSION

Article meaningful philosophical category of “personality”, its essence and definition, found the place and the role of the individual in the philosophical and legal context, presented the main characteristics of the individual. Based on significant source base covers basic methodological approaches to the abovementioned problems.

Key words: personality, individual, socialization, resocialization, consciousness, society, adaptation, age, process.

Постановка проблеми. Невід’ємною частиною “соціалізації”, її складовою, поряд із “інтеріоризацією”, “соціальною адаптацією”, є процес “індивідуалізації”. Це пояснюється, насамперед, тим, що немає однакових процесів соціалізації. Індивідуальний досвід кожної

особистості унікальний і неповторний. “Індивідуалізація” у цьому разі необхідна як “процес виявлення і стимулювання нахилів, задатків, здібностей особистості, врахування її потреб та інтересів, які розвиваються, спосіб поєднання суспільно значущого і особистісного”. Соціалізація також сприяє формуванню індивідуальності особистості та її свободі. У процесі соціалізації розвивається “відчуття ідентичності та спроможність незалежно мислити і діяти”.

Мета дослідження полягає у з’ясуванні місця та визначенні ролі індивідуального в соціалізації у філософсько-правовому контексті.

Стан дослідження. Досліджуючи індивідуальне в соціалізації у філософсько-правовому контексті ми зверталися до наукових праць Н. Й. Черниш, Л. И. Анциферова, М. Н. Корнєв, Н. П. Волкова, О. О. Якуба, В. Г. Циба, А. Й. Капська, З. Фрейд, Н. Смелзер, М. Хайдеггер, Д. В. Ольшанский, М. П. Лукашевич, Е. Гіденс, В. І. Волович та ін. Та, незважаючи на чималий обсяг наукових публікацій, присвячених вивченню соціалізації особистості, недостатньо висвітлено, на нашу думку, питання методологічних підходів до проблеми, що набуває особливої актуальності з огляду на сучасні реалії науки.

Виклад основних положень. Соціалізація особистості відбувається під впливом певних чинників, спробу класифікації яких здійснили Н. Черниш, А. Мудрик, Н. Волкова та ін. Зокрема, Н. Черниш виокремлює такі чинники соціалізації:

- сукупність ролей і соціальних статусів, що їх суспільство пропонує людині;
- соціальні спільноти, у межах яких індивід може реалізувати певні соціальні ролі і набути конкретного статусу;
- система соціальних цінностей і норм, які домінують у суспільстві і успадковуються молодими поколіннями від старших;
- соціальні інститути, які забезпечують формування і відтворення культурних зразків, норм і цінностей та сприяють їх передаванню і засвоєнню;
- загальну ситуацію в країні, яка може коливатися від жорсткого запрограмованого процесу формування нормативного чи ідеального типу особистості до переважання стихійності суспільних впливів на індивіда [1, с. 197].

Натомість, А. В. Мудрик групує чинники, що впливають на соціалізацію, виокремлюючи: макрочинники (космос, планета, етнос, суспільство, держава); мезочинники (місто, село, місцевість, регіон, засоби масової інформації, приналежність до певної субкультури); мікрочинники (сім’я, клас, друзі, школа, сусіди, ровесники, приватні державні організації) [2, с. 41]. Н. Волкова пов’язує чинники соціалізації з довкіллям, відповідно класифікуючи їх як мега-, макро-, мезо-, мікросередовище [3, с. 39].

Шлях соціалізації людини – це життєвий шлях від народження до старості, від системи із зародковими елементами свідомості до системи з розвиненою свідомістю та самосвідомістю. Існують певні розбіжності у визначенні тривалості процесу соціалізації. Деякі науковці вважають, що він триває все життя, інші, особливо представники школи психоаналізу, – що лише у дитинстві, а деякі – що у дитинстві, підлітковому віці та юності, тобто охоплює період підготовки до активного входження індивіда у систему соціальних інституцій суспільства. Одним із перших описав соціалізацію як процес, що триває все життя, О. Г. Брім-молодший. На його думку, соціалізація дорослих спрямована на зміну поведінки у новій ситуації, тоді як у дітей акцентується на формуванні ціннісних орієнтацій [4, с. 62].

Ближчими до нашого розуміння процесу соціалізації є “еволюційна” концепція, яку запропонував американський соціальний психолог Е. Еріксон, та “адаптивно-розвиваюча” концепція М. П. Лукашевича.

Так, Е. Еріксон вважає, як уже зазначалося, що індивіду і у дитинстві, і в дорослому віці доводиться долати складні, іноді критичні ситуації, що закономірно виникають на його життєвому шляху і мають специфічний характер на кожному етапі (стадії). Долаючи ці критичні ситуації

(стадії) успішно, індивід набуває нового соціального досвіду і переходить до наступної стадії. Якщо соціалізація на якій-небудь стадії не відбулася (не вдалося вирішити головну на цій стадії проблему індивіда) або вона відбулася частково, то це негативно впливає на подальші стадії та на соціалізацію загалом [5, с. 100–152; 4, с. 95–96].

Зауважимо на тому, що Е. Еріксон вирізняє такі основні проблеми соціалізації особистості на кожній з восьми стадій життєвого шляху людини:

- стадія 1 – дитячий (немовлячий) період; основна проблема – довіра або недовіра;
- стадія 2 – вік 1–2 роки; основна проблема – автономія або сором і сумнів;
- стадія 3 – вік 3–5 років; основна проблема – ініціатива або почуття провини;
- стадія 4 – молодший шкільний вік; основна проблема – старанність або недбалість;
- стадія 5 – підлітково-юнацький вік; основна проблема – становлення індивідуальності (ідентифікація) або рольова дифузія (невизначеність у виборі ролей);
- стадія 6 – молоді роки; основна проблема – інтимність або самотійність.

На думку Е. Еріксона, на 5-й і 6-й стадіях основною проблемою соціалізації є пошук свого місця в житті, вибір подальшого шляху (навчання, робота тощо), а також формування ідеологічних позицій та орієнтирів особистості;

– стадія 7 – середній вік; основна проблема – продуктивність (творча) або стагнація (творчий застій);

– стадія 8 – старість; основна проблема – умиротворення або відчай [4, с. 64–65].

Сутність адаптивно-розвиваючої концепції М. Лукашевича полягає в розгляді соціалізації як взаємодії людини з довкіллям шляхом (за допомогою) адаптацій, що змінюють одна одну, у кожній зі сфер її життєдіяльності [4, с. 84]. У тих випадках, коли складність нових життєвих ситуацій не перевищує адаптивних можливостей індивіда, процес соціалізації проходить нормально. У людини накопичується власний соціальний досвід засвоєння нових життєвих ситуацій, відбуваються формування та розвиток індивідуального адаптивного механізму, який дозволяє успішно адаптуватись до нових ситуацій, спираючись на підтримку соціалізаційних інститутів у суспільстві. Коли виникають труднощі під час вирішення нової складної життєвої ситуації, що перевищує адаптивні можливості особистості, тоді основною проблемою її соціалізації стає реалізація адаптивної потреби особистості [4, с. 86].

Для нормального життя в інституціонованому й ієрархічному суспільстві людина має бути соціалізованою, тобто в неї повинен сформуватися та запрацювати механізм самосвідомості, здатний пов'язувати спадкові біо- та психогенні й набуті соціогенні потреби в коротко- й середньотривалі та стратегічні довготривалі програми життєдіяльності щодо задоволення цих потреб за умови дотримання моральних і правових норм стосовно інших суб'єктів. Для реалізації таких програм, особливо стратегічних, критеріями яких є самореалізація, особистість має здобувати знання, виявляти волю й толерантність, керуватись у своїх діях совістю, порівняно самотійно приймати рішення і відповідати за їх наслідки, тобто бути суб'єктом міжособистісної діяльності. У процесі соціалізації особистості з розвитком культури й цивілізації дедалі більшу роль виконують цілеспрямовані форми впливу на людину порівняно зі стихійними, а навчання і виховання розглядаються як механізми та засоби цілеспрямованої соціалізації [6].

Отже, важливим питанням теорії соціалізації є питання соціального типу особистості. Для чого потрібна типологія особистості? Точну відповідь на це запитання дав К. Юнг. На його думку, типологія – це, по-перше, критичний інструмент дослідження; по-друге, помічник у розумінні широкого різноманіття індивідів і ключ до фундаментальних відмінностей у психологічних теоріях; по-третє, суттєвий засіб для визначення “особистісного” рівня практичного психолога, для уникнення серйозних помилок під час роботи з пацієнтами [7].

Проблема соціального типу особистості – предмет дослідження психології, філософії, соціології, історії, етнографії, культурології та ін. Найактивніше цим займається психологія, в якій соціально-історичний тип особистості визначається поняттям “соціальний характер”.

Класичним досягненням психології стала типологія соціальних характерів, створена 1947 р. у СШАЕ. Фроммом. Він визначив поняття “соціальний характер” як “специфічну форму людської

енергії, що виникає в процесі динамічної адаптації людських потреб до певного способу життя в певному суспільстві. За своїм змістом соціальний характер визначає думки, почуття, дії, світогляд тощо, які є загальними для більшості людей конкретної суспільної спільноти”.

Е. Фромм був не першим серед дослідників цієї тематики, але однак йому належить пріоритет у творенні цілісної концепції типології соціальних характерів. Найбільш чітко його концепція соціальних характерів особистості викладена у праці “Втеча від свободи” [8]. Формулюючи свої ідеї, мислитель визначив соціальний характер як сукупність рис, що є спільною для більшості членів конкретної групи. У соціальний характер входить лише та сукупність рис, що властива більшості членів соціальної групи і виникла в результаті спільних для них переживань і однакового способу життя.

Тема соціального типу особистості активно розробляється й у вітчизняній науці. У радянський період опубліковано чимало праць, присвячених характеристиці радянського типу особистості. Серед психологів тему “радянського” типу особистості найактивніше розробляв М. Д. Левітов. 1956 року вийшла його праця “Вопросы психологии характера”, яка згодом кілька разів перевидавалася (до 1969 р.) за назвою “Психология характера” [9]. У цій праці, присвяченій дослідженню характерів старшокласників, концепція характеру розкривається як змістовий і суспільно значущий компонент, змістом спрямованості, основою якої є світогляд людини.

Широке визнання отримала концепція типів соціальних характерів російського вченого Б. С. Братуся [10]. У межах своєї концепції учений виокремлює: а) етнопсихологічний тип особистості в російській літературі; б) соціально-психологічний тип особистості в радянській культурі; в) психосоціальний тип періоду перебудови суспільства, тобто сьогодення. Ці три типи соціальних характерів розглядаються в аспектах моралі й моральності.

Говорячи про такий перехідний стан, у якому формується новий соціальний тип особистості, К. Хорні відзначає два його показники: ригідність реагування; розрив між можливостями людини та їх реалізацією [11]. Ригідність реагування – це відсутність тієї гнучкості, яка дозволяє людям реагувати різними способами на різні ситуації. Розходження між потенційними можливостями людини, її обдаруваннями та її реальними життєвими досягненнями сприяє підтриманню перехідного потребово-мотиваційного стану як захисного механізму в умовах несприятливого для неї способу життя.

Такий перехідний стан потребує нової “техніки існування”, сутність якої полягає в тому, що планування діяльності в соціальній сфері вимагає від особистості, по-перше, врахування швидких темпів змін соціальної реальності, а, по-друге, високої особистісної толерантності до невизначеності [12, с. 3–17]. Така “техніка існування” передбачає розгляд соціалізації особистості як її ресоціалізації, як процесу, в результаті якого формується уміння орієнтуватися у непередбачуваних ситуаціях. Зміна умов буття порушує перед особистістю низку проблем щодо освоєння нових інструментальних технік взаємодії з новою конкретно-історичною дійсністю.

Висновки. Підсумовуючи, доцільно зробити декілька узагальнень.

Соціальний тип особистості – це характеристика особистості з боку соціально значущих її компонентів, тобто таких якостей, які є спільними для більшості людей певної соціальної спільноти (усереднений характер певного суспільного ладу) і зумовлені обов’язковими вимогами до неї зі сторони конкретної соціально-економічної системи.

Соціальний тип особистості виконує функцію “зразка”, “норми” поведінки, а також матриці, на основі якої формуються індивідуальні риси особистості певної соціально-історичної епохи.

Модель соціального типу особистості є засобом визначення рівня соціалізованості людини, а також критерієм дорослості.

Соціальний тип особистості – історичне явище, що виникає та змінюється у процесі динамічної адаптації людських потреб до певного способу життєдіяльності.

В умовах трансформації суспільства, коли одночасно співіснують нове і старе, формується новий соціальний тип особистості, для якого характерне, з одного боку, підсвідоме засвоєння

архетипів старого суспільства, що вже відмирає, а з іншого – нових цінностей, інтересів, що зумовлені новим життєвим простором.

Одночасне існування багатьох цінностей, жодна з яких не є чітко структурованою нормативною моделлю, утруднює ситуацію сприйняття соціальних норм, ускладнюючи процес соціалізації. Такі умови вимагають нової “техніки існування”, сутність якої полягає в тому, що планування діяльності в соціальній сфері вимагає від особистості, по-перше, врахування швидких темпів змін соціальної реальності, по-друге, високої особистої толерантності до невизначеності. Така “техніка існування” передбачає розгляд формування особистості як її ресоціалізації, як процесу, в результаті якого формується вміння орієнтуватися у непередбачуваних ситуаціях. Тому, на закономірності формування соціального типу особистості необхідно зважати в усіх ланках процесу цілеспрямованого виховання.

1. Черниш Н. Й. Соціологія / Наталія Йосипівна Черниш. – Львів: Кальварія, 2003. – С. 13, 138–139. 2. Социальная психология личности в вопросах и ответах / под ред. проф. В. А. Лабунской. – М.: Гардерики, 1999. – С. 41. 3. Волкова Н. П. Педагогіка / Наталія Павлівна Волкова. – К.: Вид. Центр “Академія”, 2001. – С. 36. 4. Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть: монографія / В. П. Андрущенко, В. П. Бех, М. П. Лукашевич, І. І. Мигович. – К.: УДЦССМ, 2001. – Кн. 1. – С. 50–52. 5. Эриксон Э. Г. Идентичность: юность и кризис / Эрик Гомбергер Эриксон. – М.: Прогресс, 1996. – 396 с. 6. Лукашевич Н. П. Соціологія виховання / Н. П. Лукашевич. – К.: МАУП, 1996. – 180 с.; Лукашевич Н. П. Соціологія освіти / Н. П. Лукашевич, В. Т. Солодков. – К.: МАУП, 1997. – 192 с.; Москаленко В. В. Соціалізація особистості / В. В. Москаленко. – К.: Вища школа, 1986. – 198 с. 7. Юнг К. Психологические типы / Карл Густав Юнг. – М., 1995. 8. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм. – М.: Прогресс, 1990. – 328 с. 9. Левитов Н. Д. Психология характера / Николай Дмитриевич Левитов. – М.: Просвещение, 1969. – 424 с. 10. Братусь Б. С. Психология. Нравственность. Культура / Борис Сергеевич Братусь. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 145 с. 11. Хорни К. Невротическая личность нашего времени / Карен Хорни; под ред. Г. В. Буроменской. – М.: Прогресс, 1993. – 480 с. 12. Анциферова Л. И. Психология повседневности: жизненный мир личности и “техника” её бытия / Л. И. Анциферова // Психологический журнал. – 1993. – № 2. – С. 3–17.